

KÉPES GÉZA

A MAGYAR ŐSKÖLTÉSZET NYOMAIRÓL

(Második közlemény)

Az ősmagyarok lovas nomád kultúrájának jellemző jegyeit munkám eddigi részleteiben az obi-ugor hitrege- és mondavilág rájuk rakódó rétegeiből próbáltam kihántani. Ezek az emlékek nagyon régiek, a szkítákkal, szarmatákkal egyidősek. S obi-ugor rokonaink, amikor az előmagyarok őseitől elszakadtak, i. e. az I. évezred közepén, északra vándoroltak, nyilván nem saját jószántukból, hanem mivel szorították őket, mint ahogy ezer évvel később az előmagyarok sem valami ábrándképet követve indulnak meg Nyugat felé, hanem mivel nyugvópontot kellett keresniük a népvándorlás nekizúduló áradatában. Az obi-ugorok az elszakadás után az Ob és mellékfolyói környékére húzódtak, a tajgaövezetbe, amelynek északi része erdős tundra-vidék. Az erdős tundrás földterületen, szigorú éghajlati viszonyok közepette, az obi-ugoroknak fokozatosan le kellett mondaniuk az ugor korszak nagy vívmányáról, a lótartról s a lovas nomád kultúrával együtt járó anyagi, technikai és taktikai előnyökről. Rátértek a rénszarvas-tenyésztésre, a gyalogszerrel vagy rénháton folytatott vadászó, halászó, gyűjtögető életmódra. A lovas életmódot szükségszerűen elhagyták, de el nem felejtették: az ősidőknek csodás, mesés színekkel átszőtt emlékeit még ma is őrzik. De ha még közelebből meg akarunk ismerkedni a lovas nomád kultúra valóságos arculatával: tanulmányoznunk kell a mongolok és törökök, az ókor két nagy lovas nomád hódító népének valóságos életét, történetét, szemléletét, költészetének alkotásait és szellemét.

Ha mindezekről élményszerű ismereteket tudunk szerezni, akkor még élesebb képet kapunk az ugor és előmagyar lovas nomád élet természetéről. Már előre megmondhatjuk, hogy ezek a vonások több ponton érintkeznek az obi-ugorok kutatásából kapott vonásokkal. Ilyenek a népköltészet tárgya (a ló dicsérete, lovas harcok) és több formai eleme. Ilyenek a népköltészetbe foglalt magasfokú csillagászati ismeretek, amelyek a nomád pásztoroknál szükségszerűen kifejlődnek, hiszen ők együtt élnek, együtt lélegzenek a természettel s boldogulásuk, életük függ attól, hogy pontosan ismerjék a csillagok járását. Az egyes csillagok feltűnéséből meg tudták mondani a pontos időt, s a régi mongoloknál használatban volt 12 éves ciklikus időszámítás a Jupiter-bolygó keringési idejével egyezik. Nem szeretnék itt részletekre kitérni, de azt mindenesetre meg kell említenem, hogy mind a vogul ősmondavilág, mind a mongol népköltészet át van itatva azzal a magától értetődő csillagászati felfogással, hogy a föld nem áll, hanem forog. Amikor az obi-ugor főisten a földet megteremti, az olyan gyorsan forog, hogy az emberiség ősanija követeket küld hozzá: erősítse meg a földet, ne forogjon olyan szédületesen. Ez meg is történik. A már említett vogul teremtési énekben „A föld előtérítésének regéjé”-ben, amint a hős és hősnő táltoslova hátán ég és föld között repül, onnan lenézve látják, hogy:

„Kerékként forgó kerek földcsékjük
tüzes vízzel öntették el.”

Repülésük közben később még egyszer lenéznek, s újra látják a földet forogni. A vogul bálványisten egybekötött ezeket mondja ünneplésére egybegyűlt népének (az üzenetet persze a révü-

letbe esett sámán közvetíti): „Fél szárnyamat ha meglibbentem: a föld egész nagyságában megfordul . . .” A mongolok titkos története XI. könyvének egyik versében ezeket a sorokat olvashatjuk:

„Kérges földanyánk
Keringett körbe.”

Mindezek a részletek és még sok más, melyeket most nem idézek, arra mutatnak, hogy a lovas nomádok forgó gömbnek képzeltek el a földet (egy lapp ének gombolyagot emleget, melyet a világ atyja forgat és miközben forog, töprengve nézi). A kereszténység, amelynek tanítását ez a felfogás keresztelte, azt a tudományellenes nézetet fogadta el, mely szerint a föld álló lapos korong. Erre az otromba torzításra azért volt szükség, hogy elhelyezhesse az álló föld felett a mennyországot és a föld alatt a poklot. Galilei tanítása voltaképpen visszatérés a normális csillagászati ismereteken alapuló nomád világ képéhez . . .

*

„A mongolok titkos történeté”-ben szereplő verseket én fordítottam magyarra.

Ez a feladat minden műfordítói, költői és filológiai készültségemet kemény próbára tette, és meg kell vallanom, nem is tudtam volna ezt a munkát az eredeti versek színvonalán elvégezni, ha kilenc éve nem nyílik alkalmam a mongol nomád pásztorok életének megismerésére. 1954. július 12-én érkeztem meg a Mongol Népköztársaság fővárosába, s hosszú, fáradságos, de egyszerű tapasztalatokban bővelkedő utat tettem meg a mongol pusztákon, mindenütt lelkesen és gondosan figyelve az egyszerű nép életét. Ez a nép egy emberöltővel ezelőtt szinte azt a nomád életmódot folytatta, mint a honfoglaló magyarok elődei és mint maguk a honfoglalók is, jó ideig még az új haza elfoglalása után. Itt nemcsak a mongol nomád világ lett soha nem halványuló élményem, hanem a hatalmas ótürk nomád birodalom levegője is meglegyintett: megláthattam a híres orchoni ótürk rovásírásos kőtblák egyikét, hosszan megbámulhattam a székely rovásírással egyező, kőbe vésett sorokat, melyeket alaposan megtépzott az idő zivatarja. Amikor két és fél napos repülőút után megérkeztem, a mongol fővárosban, de országszerte mindenütt népi játékok folytak: a nyíllövés, birkózás és lovasversenyek. A nyíllövőversenyen a zaszulok, híradók, kórusban, felcsattanó énekben zengték egy-egy remek találat dicséretét. Közben a háttérben selejtezték a birkózókat, akik saslengést utánczó mozdulatokkal közelítették meg egymást, s a győztes jobb karjával, mint szárnyal, simogatta a legyőzöttet, béke jeléül. S a város határából már zúdult is a cél felé a gyermekek lovascsapata — edzőik kicsit távolabb nyargaltak utánuk. Mindez olyan gyorsan jött, olyan váratlanul, hogy alig tudtam az ámulattól felocsudni. Ezúttal nem részletezem az eseményeket, csak egy-két felejthetetlen villanást ragadok ki közülük. Versenyre indulás előtt a lovasok az ünnep elnöksége elé rugtatnak és rögtönzött énekben mutatják be lovukat. Ez az ős monoton zene, a ritmust érzékeltető, elnyújtott s egyszersmind keményen pattogó dallam ma is fülemben zeng. A győztes az elnöki emelvény elé nyargalt s az emelvény előtt tíz lépésnyire megrántotta borzas lova száját: a ló azon nyomban megállt mint a cövek. A lovas mindenekelőtt egy tál kumiszt kapott jutalmul, felét kiitta, másik felét lova tomporára öntötte. Ebből is, mint sok egyébből nyilvánvaló, hogy a mongolok a lovat szent állatnak tartják. A versenyre készülő lovas éneke s ez az ősrégi kultikus mozdulat, ahogy lova hátán megfordul s a maradék kumiszt lova farára loccsantja s a vad nyilazás, fergeteges vágatás közben is és mindig tévedhetetlenül beetalálva a célba — a versenyek egész különös légköre népünk őskorát idézte fel bennem. Az egyik ilyen lódicserő éneket mongol barátom Dasiceren segítségével sikerült lejegyeznem s a fordítását is elkészítettem. Itt közlöm először mind a kettő szövegét:

Mongolul:

Urt | saiḡan || 3ōtai
 uḡim | saiḡan || tašātai

χöldō || jorōtai
 χūzūnde || mulcagtai

Čono~ | χoyyir || čičtēi
 Colmo~ | χoyyir || núdtēi

χaḡaed || tórsón
 χaragč | gūni || unay

Altaid || tórsón
 Alagč | gūni || unayā

Magyarul:

Szép | hosszú || hátú
 Széles | formás || tomporú

Lába || poroszkál
 Lám nyakán || bojtos dísz.

Szép füle mint farkasfül
 Szeme | hajnal- || csillag

Fenn a || Hangájban
 Fekete | kanca || szülte

Távol az || Altájban
 Tarka | kanca || ellette.

Az énekmondó — még most is magam előtt látom — fehérfoltos borzas kis mokány lova hátán, markában egy vonalzószerű lécet felemelve, elnyújtott hangon, voltaképpen minden dallam nélkül, mégis a versritmus erős érzékeltetésével, rendkívül dallamosan, szuggesztíven, a sorok végső hangját különösképpen megnyomva mondta, énekelte szívós, gyorslábú (ezt magunk is láttuk a versenyen) takaros kis lova értékeit és származását. A mongol sorpárokban, mint az obi-ugor versekben is, olyan költői párhuzamokat találunk, amelyek a mi szemünkben ellentmondanak egymásnak: „Fenn a Hangájban | Fekete kanca szülte — Távol az Altájban | Tarka kanca ellette”: ez nemcsak hogy nem ellentmondás, hanem az énekes éppen azt akarja elérni, hogy lovában egyesülve lássuk Mongólia két legszebb vidékének kedvező hatását s a fekete és tarka kanca minden erényét. Az éneket magasra emelt, hosszú, betoldott hanggal (az unay 'csikó' szóhoz egy hosszú ā-t toldva) fejezte be a lovas. Míg ezt a nomád vagy fél-nomád pásztort hallgattam, ott érttettem meg először igazán a mongol ősi — és mai — vers lényegét. Ez a hangsúlyos verselésen épül mint a magyar, de nem ismeri a sorvégi rímelést. A mongolban — mint a türk népi énekekben is — a soroknak az eleje rímel, ugyanis ők sorkezdő alliterációval élénkítik és díszítik a verset, de olyan formában, hogy ez az alliteráció egy vagy többszótagos rímet ad a sor kezdetén. „A mongolok titkos történeté”-ben Csingisz kán rendeleteére összeírták mindazt, ami a nomád felfogás szerint, „irodalom”-nak számított. Ebbe beletartoztak epikus énektörzések is, pl. a Temüdzsin megmeneküléséről szóló, akit anyja Koakcsin a Burkan-Kaldun hegyére küldött, hogy ott bujkálva, megszabaduljon az életére törő merkitéktől:

Bőrömet im megmentettem
 Békós lóval szarvasnyomon lopakodtam,
 Szilfa vesszőből
 Szárnyéket raktam össze,
 Burkan hegyén bújdokoltam,
 Burkan-Kaldun tetűnyi életem megóvta.
 Egyetlen életemért rettegve
 Egy száz lóval jávornyomon nyargalásztam,
 Kunyhót raktam nyírfa ágból,
 Kaldun-Burkan tetűnyi életem megóvta.

Amikor Temüdzsin feleségét Börte Üdzsint (nagyasszonyt) elrabolták a merkitek, egy Csilger nevű merkitre bízta. Az erről szóló ének szintén olvasható a „történet”-ben, méghozzá

erősen kiszínezve Csilgernek a szentségtörés miatt érzett bűnbánatát és emiatt esett bújdosását. Ime a nőrabló Csilger szavai:

„Engem fekete varjút
Elhullott bőr illet meg,
Mégis darunak, lúdnak
Meleg húsára vágytam.
Éktelen arcú Csilger,
Én Üdzsin asszonyt
Érinteni merészelttem,
Ezért minden merkitek balsorsa lettem.
Falánk szolgál Csilger, én
Fekete fejemmel fizetek érte.
Bús életem hogy megmentsem
Búvok sötét szurdékba —
Befogad-e még bárki is engem?
Egerész ölyű, hitvány madár
Egeret, pockot ragadhat,
Hattyút, darut kívántam mégis,
Hitvány göncű Csilger, én.
Felséges szent nagyasszonyt
Feleségül elragadtam —
Bizony minden merkiteknek
Balsorsa lettem.
Szerencsétlen, nyomorult Csilger,
Szikkadt koponyám
Szétverik érte.
Juhganajnyi életemet hogy mentsem?
Jut-e szárnyék szegény fejemnek?
Lyukba búvok, mély verembe.
Juhganajnyi életem
Jó menedéket hol találhat?”

Azért idézem ezt a két részletet, mivel szerintem ezek arra mutatnak, hogy egy Temüdzsin- (Csingisz ifjúkori neve) mondakör Csingisz korában már kialakult, s a történetíró a céljának legmegfelelőbb részeket emelte be művébe — egyáltalán nem úgy, mint Béla királyunk jegyzője. Hogy ezek a bemutatott részletek epikus énekek, afelől elolvasásuk után bárki meggyőződhet: ezt bizonyítja költői színezésük, a bennük megnyilatkozó finom lélektani motiválás s mindkét részlet tökéletessége a ritmusban és a sorkezű szótagalliteráció alkalmazásában. Az első részlet a későbbi nagy kán, a félelmetes hódító „tetünyi életét” emlegeti és azt, hogy „egyetlen életéért *rettegve* bujdokolt az ellenség elől — mindez nem olyan *történelemkönyv*be kíváncskoznék, amelynek megírását a nagy kán rendelte el: világos, hogy nem lehetnek ezek a merkit rabló szavai. Csakis mongol énekesek adhatták a merkit szájába ezeket a saját magát vérig gyalázó kijelentéseket — azok az énekesek, akik ilyen módon akartak elégtételt venni a népükön esett sérelemért . . .

„A mongolok titkos története” ugyanúgy elveszett volt mint a magyar „őskronika”, amelyet kimutathatóan használt mind Béla király jegyzője, mind a „Képes Krónika” összeállítója. Tudjuk, hogy Anonymus és Kézai is kénytelen volt beolvasztani néhányat ezekből az ősi hagyományokból s az énekekből is. De sajnos ezt úgy tették, hogy ők lettek az első túlzó kritikusai ennek az ősi anyagnak és az énekmondóknak azzal, hogy politikai és társadalmi szem-

pontból kárhoztatták őket mint pogányokat és parasztokat. Szerencsére a mongolok ősi krónikáját átírták egy kínai tolmácsiskola számára kínai írásjelekkel, e formában újra megkerült, de a mienk úgy látszik örökre elveszett. A mongol műben megtaláljuk a nomád művészi alkotás minden jellemző sajátosságát. A kötetlen beszéd, amely át meg át van szöve „ősi igékkel, öreg szavakkal” már maga sem próza, úgy ahogy mi vélekedünk róla. S egy-egy verses történetre, vagy tömör bölcs mondásra térve, már jóeleve kezd versebe rendeződni a mondanivaló. Amikor a „Titkos történet” verseit fordítottam, megesett nem is egyszer, hogy a fordításra kiszabott verses részt megelőző vagy az utána következő mondatokat is verssoroknak fogtam fel, mert a szerző nem egyszerűen belefoglalta, hanem szervesen beleolvastotta művébe ezeket a verseket, s természetesen őt magát is meglegyintette ezeknek a költői alkotásoknak lehellete. Dehát, egyébként is: *ez a nomád kultúra műalkotásának íratlan szabálya — kiviláglik ez a régi magyar nyelvemlékekből is.*

A „Titkos történet” verseire szintén érvényesek azok a ritmikai megállapítások, amelyeket az obi-ugor költészetre vonatkozóan elmondottunk: feltűnő a 4 || 3 (5 || 3) ütembeosztású sorok gyakori előfordulása:

örä | mīnu || äbätba = májam | sajog || miatta 4 || 3 (2 + 2 || 3)

häligä | mīnu || äbätba = zsigerem | sajog || miatta 5 || 3 (3 + 2 || 3)

A mongolok titkos története, III. (105.)

tündür | daba || daban Magas | hágót || hágva 4 || 2 (2 + 2 || 2)

örgän | mürät || kätülin Makacs | folyón || átkelve 4 || 3 (2 + 2 || 3)

urtu | ča'ur || ča'uran Messzi | hadra || megindult 4 || 3 (2 + 2 || 3)

XI. (254.)

qaldzsirqu-yu || gü'ün-ä Oldalfelől || vicsorgó 4 || 3

qatquqdaba || či Orvul ejte || meg? 4 || 1

Köndälädü-yü || gü'ün-ä Rejtekhelyről ki || reád ront 5 || 3

Köki' üldäbä || či? Az riasztott-e || meg? 5 || 1

VI. (177.)

mün yosu-'ar yabutqun Túl a hegyen || szétválván, 4 || 3

a'ula-yīn čina'un Tovább is ezt || tegyétek. 4 || 3

VIII. (199.)

Persze sokkalta szabadabb ritmus ez a versek nagy részében, mint mai szabályos ritmusú verseink. Egyes versek olvasásakor a ritmus olyan erősen zenei, hogy fülünkben megcsendülnek a ritmus-felidézte dallamok, pl.:

Olon | Mongqol | ulus Erős | mongol | népünk 4 (2 + 2) | 2

önäcsiräkün Elárvakodik. 5

Kitat | irgän Kitat | nép meg 4 (2 + 2)

Kib qangqun. Ki | marjul. 3 (1 + 2)

tulu-yīn || niru'un bi Pattintom || gerincét a 3 || 4

tulbaba Pisztrágnak 3

Kilämä-yīn || niru'un bī Töröm-zuzom || csontait a 4 || 4

Kinggölba Tokhálnak 3

īlä-yi bī elöl futót 4

ilaqba elöztem 3

qada-yī bī	Hátul állót	4
qatquba	Átszúrta	3
nī'ur qo'a	Hisz az orcám	4
niru'un urtu bī gū būidzsä.	Híres szép hátam pedig 3 4 2	hosszú XII. (272.)

A népköltészet, amelynek alkotásaiból nem túlságosan nagy, de gazdag, változatos gyűjteményt mentett meg az utókorok a Titkos történet, ma is virágzik a mongol nép közt — hiszen erre már utaltam a lóversenyek leírásánál. Dalaik, persze, nemcsak lovakról szólnak, hanem mindarról, ami a nomád pásztorok érzelem- és gondolatvilágát érinti: hallhatunk szép számmal jurtát, a hazai tájat, hegyeket, pusztát, folyókat magasztaló dalokat, de még a teve, a kumisz és a juhtejből főtt pálinka is megkapja a maga dicséző énekeit. Hát hogyné dalolnának a szerelemről? Mégis meg kell állapítanunk, hogy dalaik leggyakoribb és legkedvesebb tárgya: a ló, a hátszló. Az, amiről a régi ének úgy emlékezik meg, hogy a jó lovas még hálni is futó lóva hátán hál. Hogy a nomád lovas mennyire összeforrott jó hátszlóval, mutatja az énekszerzésnek az a módja, hogy a szerelmi dalban is sorrendben elől hangzik el a ló említése, a szeretőé csak azután.

Az is gyakori a mongol népdalokban, hogy a ló színével díszíti a szeretett leányt vagy legényt. Erre több idézet tolaakszik tollamra, de most hadd idézzem annak a kedves, gyöngéd népdalnak egyik szakaszát, amelyet egyik mai mongol költő átvett saját versébe, mint annak-idején Goethe a „Heidenröslein”-t.

„Vígán int az almafa
virága mint felhő
Vidám szavú pej legény
Vigadoznék véled.”¹¹

Hogy a lovak színét a szeretőre vonatkoztatni nem sértés, hanem éppen kedveskedés volt és megbecsülés jele, azt nem kell különösebben magyarázatni, ha egy kicsit ismerjük a nomád pásztor életét. És hogy ez a szokás az ősi magyar dalokban is megvolt, mutatja az a tény, hogy még a XIX. század népi ihletésű irodalmában is találunk elbeszélést. „a fakó lányról és a pej legényről.”

*

Mongóliával teljesen indokoltan foglalkozom ilyen hosszan. Ez a terület — főleg az északi és északnyugati része, az Orchon és Szelenga forrásvidéke — jó néhány nomád lovas pásztor, lovas hódító népnek lett a bölcsője és „kirepítő fészke”. A hiung-nuk nyitják meg a sort, akik — mint az utánuk következő nomád hódítók mind — elsősorban a művelt és gazdag déli szomszéd, Kína ellen törtek. Természetesen zsákmányéhséggel is lehet ezt magyarázni, de lehet a két egymással meredek ellentétben álló szemlélettel és kultúrával is: a letelepült, nyugalomra vágyó, békében gyarapodó városlakók és a végtelen pusztákon csatangoló harcias nomádok szemléletének szembenállásával. (Csingisz csapatai dühödten rombolták le az útjukba került városokat — nyilván fel lehettek háborodva azon, hogy vannak emberek, akik állandó házakat építenek, városokat, ahol aztán nem marad legelő a lovaknak.) A hiung-nuk — ázsiai hunok — a kínaiaktól végzetes vereséget szenvedtek; ezután egy részük beolvadt a kínai birodalomba, nagyobb részük azonban nyugatra vándorolt, s a IV. században már az új erőre kapott hunok Attila vezetésével betörték Kelet-Európába. A mongol pusztákon, a Góbi északi oldalán a IV. sz. végén új nomád hatalom jelenik meg: a zsuán-zsuánok népe — ezt a népet meg 552-ben a türkök verik szét, akik mindaddig több pusztai néptörzsszel együtt a zsuán-zsuánok igájában szenvedtek. A türkök roppant kiterjedésű birodalmat alapítottak, mely csakhamar keleti és nyugati részre oszlott. 630-ban a kínaiaknak sikerült leverniük és leigáznuk őket. Fél évszázadnak kellett eltelnie, csak akkor szabadította meg őket a szolgaságból

¹¹ D. NACAGDORDZS: „Cenherlen haragdana” kezdetű verséből.

Elteris Kagán, akinek okos és bátor minisztere Tonjukuk volt. Elterisnek méltó utódja támadt Bilge Kagánban, aki 716-ban foglalta el a kagáni trónt — addig Elteris bátyja, Kapagán uralkodott. Tonjukukot örökölte apjától, megtartotta és igen jól járt vele: kiderült, hogy a mindenható miniszter hadvezérként is megállja a sarat. De az igazi hadvezér a kagán öccse, Kül tegin volt — bátyjának is ő szerezte meg a kagánságot: amikor Elteris kagan, a türk birodalom újra alkotója 691-ben meghalt, utódjául kisebbik fia volt kiszemelve. Kül tegin ekkor csapatokat szervezett, megtámadta és megölte a kagán-jelöltet, és bátyját ültette a trónra, akinek trónraléptekor a Bilge — bölcs — nevet adták. Bilgére maradt a kormányzás gondja — Kül tegin lett a türk hadak fővezére, aki harcedzett hadai élén végigverekedte fél Ázsiát. Íme: a kettős fejedelemség intézménye, amit a nyugati türk birodalom kötelékébe tartozó kazárok révén a honfoglaló magyarok is átvettek. Kül tegin utolsó csatáját az oguzok ellen vívta, akik megtámadták a védtelenül maradt ordu. Kül tegin megvédte a tábor. Állítólag ő maga is ebben a csatában esett el.¹² Bátyja, Bilge Kagan emlékkövet állíttatott sírjára. Nagyon különös kő ez: a hatalmas harmadfél méteres monolitnek mindegyik oldala tele van róva a székely rovásírással egyező írásjelekkel — legalábbis három oldala, a kő negyedik oldalára kínai írásjeleket véstek. Már ugyanily sírkövet emeltek volt Tonjulink emlékére 720 körül történt halálakor — azzal a különbséggel, hogy ennek a kőnek mind a négy oldalán türk nyelvű, rovásírásos feliratot találunk. Kül tegin 731-ben halt meg, Bilget három évvel később megmérgezték, de halálos ágyán még volt annyi ereje, hogy parancsot adjon a megtorlásra: a merénylő török törzsfőt családostul megölték.¹³ Bilge és Kül tegin halála végzetes csapás volt a birodalomra — s mikor 745-ben az ismeretlenségből előbogott az új nomád nép, az ujjur, valósággal elsöpörte ennek a nagy műveltségű hatalmas birodalomnak maradványát. A türk birodalomról legalább ennyit el kellett mondanunk, hiszen Menandrosz bizánci történetíró szerint a Volga alsó folyásától nyugatra lakó magyarok („onogurok”) 569-ben már a nyugati türk birodalom kötelékébe tartoztak és türk néven is szerepelnek a X—XI. századi arab, kelet-iráni, bizánci és órmény történeti forrásokban. A rendkívül szövevényes bolgár, török és kazár kapcsolatok tárgyalásába itt bele sem kezdek, csak annyit mondhatok erről, hogy a bolgár-török testvéri kapcsolatok a honfoglalást megelőző időszakban igen erősek voltak, és hogy a kazárok a nagy türk birodalom gyengülésével mint a birodalom délnyugati szélén fekvő államszervezet, fokozatos jelentőségre tettek szert, s mind a magyarokat, mind a bolgárokat elnyomták. Azonban 850 táján a kazár hegemoniát illetően a helyzet már teljesen megfordult olyannyira, hogy a kazárok védekezni kényszerültek a bebetörő magyarok ellen. A magyar törzsszervezet megerősödését mutatja az a tény is, hogy fellázadt kazár törzsek, a kabarok a magyarokhoz csatlakoztak s a honfoglalásban is részt vettek. Röviden: A magyarok a VI. századtól kerülnek bele abba a népközösségbe, amely a magyarságnak már azelőtt is, nagyjából egy évezrede kifejlesztett lovas kultúráját új elemekkel ötvözte, és főleg az államalkotás magas művészetébe őket bevezette.

Tanulmányom első részéből, gondolom, kiviláglott, hogy az obi-ugor mondák és ősi énekek szövegének java részét úgy kell tekintenünk, mint ami nyelvi, tartalmi és formai tekintetben egyaránt műveltségünk, közelebbről ősi költészetünk alapja és igen jelentős felmutatható forrása. De az ugarságból való kiválás után legalább fél ezer éven át (V—X. sz.) török nomád s félnomád népekkel éltünk sorsközösségben, s ez az együttélés a magyarság műveltségét, nyelvét és etnikumát új vonásokkal gazdagította. Nem arról van tehát szó — ezt a nézetet ma már reméljük, senki sem vallja —, hogy a magyarság a török népekkel való érintkezés előtt szervezetlen, primitív, vadászó-halászó-gyűjtőgető nép lett volna. Az eddigiekben is azt

¹² Az „állítólag” nem arra vonatkozik, mintha a sírfelirat állítaná ezt. És éppen ezt tartom én rendkívül gyanúsnak. Ha Kül tegin csakugyan az ordu védelmében esik el, az ő önfeláldozó életének, hallatlan hőstetteinek magasztalására szerzett felirat ezt a körülményt semmiképpen nem hallgatta volna el. Bilge Kagán megmérgezéséről is hallgat a felirat — én feltételezem, hogy hasonló véget ért Kül tegin is —, éppen ezért nem szól a felirat halála okáról.

¹³ LIGETI LAJOS: Az ismeretlen Belső-Ázsia. 206.

igyekeztem bizonyítani, hogy már az ugarság számottevő lovas nomád kultúra részese volt. És azt szeretném itt még hangsúlyozni, hogy amit a magyarság a töröktől tanult, az egyáltalán nem állt ellentétben az érintkezést megelőző korszakának felfogásával és szemléletével, hanem azt inkább kiegészítette. De van egy történeti tény, amivel feltétlenül számolnunk kell: a honfoglaló törzsek többsége török eredetű, és a vezető, hadvezér- és államszervező rétege török. Árpád családja is türk eredetű (Árpád neve törökül árpácska, apjának Álmosnak neve is alumus = 'fenséges'), tehát a fejedelmi udvarok műveltsége türk jellegű volt. Márpedig ez a műveltség csak egyenes folytatása lehetett az imént jellemzett nagy türk birodalom műveltségének, amelynek, mint láttuk, a magyarság hosszú századokig részese volt. Milyen volt az a költészet, melyet a magyarság a honfoglalás előtt és után zajló századokban művelt? Az ugor hagyományok természetesen tovább hatottak, hangban, verselésben; a költészet tárgya:

1. Az istenek megidézése; a gyógyítás, az ellenséges erők megbénítása, amit a sámán végzett az öröklött alapszöveg-elemekből rögtönzött versekben.

2. A hitregék ködös korába visszanyúló hódítások helyett — melyek az obi-ugor ősköltészet kedves tárgyai — az új harcok és hódítások. Vezérek, fejedelmek magasztalása.

3. A szabad nomád élet dicsérete.

4. A ló dicsérete.

5. Bölcsmondások és találós kérdések.

Mindezekre már nem obi-ugor rokonaink költészetéből következtetünk — legalábbis nem az új hódításokra és a lótarásra, mint költői tárgyra —, hiszen a vogulok és osztjakok életében már rég véget értek a hódítások, és megszűnt a lótarás, a lovas nomád kultúra, tehát megszűnt mindezeknek költői tárgyként való szereplése is. Azért fordultam olyan nép műveltségének vizsgálatához — a mongolhoz —, amely nagyjából még ma is ezt az életformát éli. És azért fordulok most az ótürk nép műveltségének vizsgálatához, amely ugyanúgy lovas nomád kultúra hordozója volt, mint később a mongol. Ennek az ótürk műveltségnek — melynek a maguk külön-külön útján és módján mind az ómongolok, mind az ómagyarok folytatói és továbbfejlesztői voltak — legfontosabb emlékei az orchoni feliratok. 1954 óta, amikor a mongol főváros közelében, a Tola folyó partján először pillantottam meg Tonjuknak sírfeliratát, kisebb-nagyobb szünetekkel szinte állandóan foglalkoztam ezekkel a kőemlékekkel. A velük való foglalkozásnak a magyar ősköltészet szempontjából legjelentősebbnek látszó eredménye az, hogy mind a három síremlék szövege: költészet, nem pedig kötetlen formájú felirat, ahogy eddig hitték és hirdették. Ha ez igaz — mint ahogy be fogom bizonyítani, hogy igaz —, akkor már bátran kimondhatjuk, hogy ilyenféle költői alkotások hangozhattak el a honfoglalás előtt és után, a kereszténység felvételéig, a magyar vezérek, fejedelmek udvarában, ahol hivatásos énekesek adták elő az öröklött kapott énekeket vagy saját szerzeményeiket. De az énekmondás, természetesen, nem szorítkozott a vezéri sátrakra, a nép — a szabad harcosok és azok háznépének — közös kincse, gyönyörködésének, lelkesedésének, okulásának forrása volt. (Természetes, hogy a későbbi értelemben vett parasztoknak: a földet túró és sátrak körül házimunkát végző idegen meghódoltaknak sem lelkesedést, sem gyönyörködést, legfeljebb keserű okulást jelentettek ezek az énekek.)

De lássuk most magukat a feliratokat:

Kül tegin dicsőséges tetteit Bilge kagan szájába adja a felirat szerzője.¹⁴ Mindjárt a kez-

¹⁴ Ezt az első személyben történő elbeszélő formát egyes kutatók, mint pl. Jakubovits Emil az ősi türk énekek jellegzetes formájának tartotta, de az obi-ugor medve-énekek formájának is. Azonban egyrészt ez sem a türk hősi énekek, sem az ugor medve-énekeknek nem kizárólagos formája — hiszen itt is pl. a legnagyobb hős *Kül tegin, nem első személyben beszél*, s a vogul és osztják hősi és medve-énekek is hol első, hol harmadik személyben beszélnek. Másrészt az első személyben történő előadásra — ami kétségtelenül a drámai fokozás egyik hatásos eszköze — találunk bőven példákat régi perzsa feliratokban és óegyiptomi himnuszokban stb. Mindössze annyit lehet itt megállapítanunk, hogy az első személyű énekmondás mind az obi-ugor, mind a türk, mind a mongol hősi énekek egyik lehetséges formája.

det kezdetéről, amely rész a legkevésbé mozgalmasabb még, hiszen a hősi tettek sora és a drámai feszültség csak ezután következik majd, — tehát a felirat „legprózaibb” részéből lássunk két szemelvényt. Az ótürk szöveget azért kell szintén idéznem, hogy senki hamisítással ne vádoljon: a két szöveg összevetéséből nyilván kiderül, hogy hajszálnyi pontossággal, egészen a szótagbeosztásokig az eredeti szöveg ritmusát adom vissza a magyarban, s a szókezdő betűrímekeket, ha lehet, szám szerint is, és a magyarban ugyanazokon a helyeken (a sorokra tördelés, természetesen, tőlem származik — de az eredeti szöveg szórendjén vagy ritmusán sehol sem „igazítok”).

Täŋritäg täŋridä bolmiš	Tengritöl teremtett égi	3 3 2
Türk Bilgä qayan	Türk Bölcü kagán	3 2
bu ödkä olurtum	ez üdött országlék	3 3
sabimīn tükäti äšidgil	szavaim jószívvel halljátok	3 3 3
ulayu iniyigünüm	ifiabb atyám fiai	3 2 3
oγlanīm biriki	fiaim s veletek	3 3
oγušum budunum	nemem és nemzetem	3 3
biriyä šadapit bäglär	jobbra ti sadapit bégek	3 3 2
yīrya tarqat buyruq bäglär	tárkányok balra s bujrúk bégek	3 2 2 2
otuz . . .	harminc [tatárok]	2 3
Toguz-Oγuz bägläri buduni	toguz-oguz bégek s népeik	4 2 3
bu sabimīn ädgüti äšid	e szavaim ép ésszel értvén	4 3 2
qatγdī tiŋla !	halljatok engem!	3 2
ilgäri kün toγsīqa	előre nap keltéig	3 4
birgärü kün ortusīŋaru	jobbra nap deleléséig	2 1 + 5.
qurīyaru kün batsīquŋja	nyugotra nap nyugtáiglan	3 1 + 4
yīryaru tün ortusīŋaru	éjszakra éj deleléséig	3 1 + 5
aŋda ičräki budun	ottan ahány nép mozdul	2 3 3
qop maŋa körür.	mind reám tekint.	3 2
aŋča budun qop itdim	Ott mind szerbe én szedtem	4 3 (2 + 2 3)
ol amti anyīy yoq	e mosti romlásig	3 3
Türk qayan Ötükän yiš olursar	türk kagán Ötükänben úr vala	3 4 3
iltä buŋ yoq	bú-baj nélkül	2 2
ilgärü Šandung yazīqatägi	Keletre Santung füves síkjáig	3 2 2 3
sülädim.	Vonultam.	3
taluyqa kičig tägmädim	tovább is majd a tengerig	3 2 3
birgärü Toguz Ärsinkä tägi	dél felé Toguz Ärszinig törtek	3 2 3 2
sülädim.	hadaim	3
Töpütkä kičig tägmädim.	Tibetet csaknem tiportam	3 2 3
qurīyru Yinčü ögüz káčä	Nyugotnak Gyöngyü folyón túlra	3 4 2
Tämir qapīyqa tägi	Vaskapuiglan törtek ¹⁵	5 2
sülädim.	hadaim.	3
yīryaru Yir Bayırqu	Északra jer bajirku	3 4
yiriŋä tägi sülädim.	földjéig vittem hadaim	3 2 3
buŋča yirkä tägi yorītdīm	ily sok tájra tört rá seregem	2 4 3 (2 2 + 2 3)
Ötükän yišda	Ötükän erdőn	3 2
yig idi yoq ärmiš.	rajtunk úr nem vala	3 3
il tutsiq yir	ott lettünk nép	1 2 1
Ötükän yiš ärmiš	Ötükäni erdőn.	4 2

¹⁵ Az eredetiben is : 5 sorban 8 t alliteráció!

A bevezetés másik részlete:

tāŋri yarlıqaduqin üčün	Tengri rendelkezése tette	2 5 2
özüm qutum bar üčüm	saját sorsom úgy szintén	4(2 + 2) 3 (1 + 2)
qayan olurtum.	Kagánt uraltak.	2 3
qayan olurup	S míglen országlék	2 3
yoq čıyanı budunuy	nyomorult népemet	3 3
qop qubratdım;	mind megmentém;	1 3
čıyanı budunuy	szegény népemet	2 3
bay qıldım;	fel szültem;	3 (1 + 2)
az budunuy	gyér népemet	4 (1 + 3)
öküş qıldım.	Sokká tettem.	2 2
azu bu sabımba	Avagy tán szavamból	3 3
igid bar ıu !	hamis hang szól?	3 1
Türk bāglār budun	Türk bégek s népem	3 2
bunı āšidin;	erre figyelmezz !	2 3
Türk budunuy	Türk népemnek	4
tirip il tutsıqıñın	hogy lőn birt birodalma	2 5 (1 + 4)
bunda urtum	ide véstem	2 2
yanlıp üläsikiñin	vétkezvén hogy veretett szét	3 5
ymā bunda urtum.	azt is ide véstem.	4 (2 + 2) 2
nāñnāñ sabım ārsār,	nektek szavam ezzel	4 (2 + 2) 2
bāñgü tašqa urtum.	örök kőbe véstem.	4 (2 + 2) 2
añar körü bilin,	Erre figyelj értsd meg,	4 (2 + 2) 2
Türk amtı budun bāglār !	Türk mosti népem s bégek !	3 (1 + 2) 2 2
bödkä körügmä bāglār	Trónra tekintve bégek	2 3 2
gü yanıldacı siz !	tı tévedhettek -é?	1 4 1

Eddig a két bevezető részlet. Teljesen összefüggő részleteket idéztem, egyáltalán nem önkényesen válogatva ki bizonyításom céljaira. Sokkalta inkább az szomorít el, hogy ezúttal nem idézhettem mind a három feliratot, amelyeknek műfordítását teljesen elkészíttem, ugyanolyan gondosan ügyelve a ritmikái megfelelésekre is, mint az imént bemutatott két részletnél. A bemutatott részek, gondolom, feleslegessé teszik a körülményes magyarázkodást — mégis néhány rövid megjegyzés talán szükséges lesz, hiszen fennállásuk óta — 1200 év után! — most szólalnak meg ezek az „örök kövek” először a *maguk hangján, mint versek* és nem prózává, egyszerű tájékoztató vagy önmagasztaló sírfelirattá lefokozva. Az élénken mozgó verssorokat, ill. verssor-párokat a rajtuk átvonuló alliteráció-rendszer foglalja egységekbe. Ez az alliteráció itt is mint a mongolban — és a vogulban és a régi finnben is, egész szótagokra kiterjedő: „Töpüt-kä kičig tǵmādim” Tibetet csaknem típortam. Ez az egész szótagra kiterjedő alliteráció sokszor — mint a mongolban láthattuk — sorkezdő rímként lép fel, s még erőteljesebben összefogja a ritmusegységeket:

Tengritől teremtett égi
Türk Bölcsü Kagán.

Igen érdekes a sorkezdő rímelésnek az a rendkívül dallamos változata, amikor az egy-másra következő két sor első szavai rimelnek úgy, hogy a szavak legelső hangjai nem azonosak, tehát szigorúan véve nem alliterálás ez — mégis sorkezdő rímelés:

ilgārū kūn toysıqa
birgārū kūn ortusıñaru.

vagy:

biriya šadapit bāglār
yiriya tarqat buyruk bāglār.

Feltűnő a szabályosan alakuló ütembeosztások egymást követő jelentkezése különösen a 3 | 3, a 3 | 2 | 3, a 4 | 2, 4 | 3 és a 4 | 4 ütemtagolású sorokban:

„ez üdött országlék,	3 3
szavaim jószívvel halljátok	3 3 3
ifiabb atyám- fiai	3 2 3
fiaim s veletek	3 3
nemem és nemzetem”	3 3
ötükáni erdő	4 2
azt is ide véstem	4 (2 + 2) 2
nektek szavam ezzel	4 (2 + 2) 2
örök kőbe véstem	4 (2 + 2) 2
saját sorsom úgy szintén	4 (2 + 2) 3 (1 + 2)
ott mind szerbe én szedtem	4 (2 + 2) 3 (1 + 2)
	stb.

A tömör bölcs mondások (természetesen versek!) legalkalmasabb ritmusváltozta a 4 | 3 és a 4 | 4.

Aki csak egyszer, minden műalkotásnak kijáró gonddal és tisztelettel elolvasta az összefüggően idézett részleteket, mindjárt látni és érezni fogja, hogy *nem száraz köznapi mondatok vagy akár rigmusokba gyömmöszölt krónikásizű beszámolók ezek, hanem költészet a javából, amelyen — az élénk, változatos ritmus közvetítésével állítják az élet eleven hullámzását. Vagy talán a krónika vagy tudálékos emlékszöveg-faragók hangját hallja-e ki bárki ezekből a sorokból?*

Fenn az ég, ha le nem dől,	4 3
leán a föld ha meg nem nyíl	4 3
türk népem földed lesz,	3 3
törvényed — ki árt neki?	3 4 (2 + 2)
Türk nép, vezekelj!	2 3
— — — — —	
Vasasok reád	3 2
vajon honnan törtek	4 2
hogy szét ugrasszanak?	2 4
Lándzsások reád	3 2
honnan rohantak	2 3
hogy rabszíjra fűzzenek?	4 3
Szent Ötükán erdő népe	4 4 (2 + 2)
Magad keltél útra Keletnek	4 2 3
Magad nyomultál Nyugatnak	2 3 3
De mi jó várt ott rád,	4 (2 + 2) 2
ahová mentél	3 2
Véred futott patakként	4 (2 + 2) 3
tetemed hevert hegyként	5 (3 + 2) 2 2
Fejedelmi fiaid rabok lettek!	4 3 4 (2 + 2)
Szűz leányaid mind szolgálók	6 3

Másik részlet, még mindig a Bilge Kagan szájába adott szöveg, háromszoros párhuzamával egész különös lendületet ad a versnek:

Türk qara | qamaγ budum || inçai
 timiŝ:
 „illig † budun || ärtim;
 ilim amtī || qanī?
 kimkä † ilig || qazγanur män?
 qayanlγ | budun || ärtim;
 qayanīm || qanī?
 nä qayanqa | iŝig küčüg | birür män

A türk nép | türelmetlen || imigy
 szóla 3 | 4 || 4 (2 + 2)
 „Földet † bíró || valék;
 birodalmam || hol van? 4 (2 + 2) || 2
 Kinek † szerzek || birodalmat 4 || 2
 Kagán-uraló nép valék; 4 (2 + 2) || 4
 Kagánom || hol van? 3 || 2
 Vajon milyen | kagán urért ||
 küzdök én 4 | 4 || 3

És most rátérek a Kül tegin részlet ismertetésére. A hadvezér-fejedelem minden csatáját megeleveníti a nagy tehetségű költő, akinek neve is ránk maradt bevésbe a kőbe: Yölj tegin (Gyalu herceg). Amit a nomád kultúra mongolok közt élő ló kultuszáról mondtunk, az természetesen érvényes az ótürk népre is: mindegyik lónak, melyen a fejedelem hadba vonul, megmondja a felirat — az ének — a nevét is, még a szőre színét is. Hogy itt költészettel van dolgunk és nem krónikával vagy szokványos sírfelirattal, ez sok más között abból is kitetszik, hogy a Kül tegin kezétől elesett ellenség száma szakrális jellegű mint a mi népmeséinkben: 3, 7 vagy 9 (csak két esetben 2 és 10). A többi számadat is szakrális jellegű: Bilge elmondja, hogy apja, Elteris tizenhét emberrel indult el, hogy sereget gyűjtsön — számuk csakhamar hetvenre, majd hétszázra szaporodott. De lássuk most Kül tegin életének legutolsó fordulóját:

„Ötödször Azgänti Kadaznál
 Oguzokkal hadakozánk.
 Kül tegin Pejko lova hátán harcolt.
 Két katonát leszúrt.
 Sok kapott sebeket,
 Széthánytuk a hadat.

Maga-Kurgánban telelénk,
 tavasszal oguzokra törtünk sereggel.
 Kül tegint hadvezérré emeltem.
 Oguz hada táborunk tapodta.
 Kül tegin Árva lován vágatva
 Kilenec embert levága
 az ordut nem hagyá.
 Katun anyám,
 mostoha anyáim,
 nővéreim, sógornőim
 hercegnőim,
 ha életben maradnak,
 rabnők lettek volna,
 vagy pedig úton-útfélen
 holtan hevernek.
 Ha Kül tegin nincs ott,
 mind egy szálíg ott pusztultok.”

Kül tegin hőstetteiről a kagan udvarában működő énekesrend még a hős életében szerzett epikus énekeket — úgyszintén Tonjukukról, akinek sírfelirata semmivel sem marad el fordulatosságban a Bölcs kagáné mögött. De a Kül tegin-ének egészen különös színekben és fordulatokban bővelkedik, és van még egy vonása, amely mindenképpen a másik kettő fölé

emeli. Ez a következő. Bilge kagán énekének első részében, ahol nagy elődeiről beszél, említi, hogy ezeknek a kagánoknak halálakor eljöttek tetemükhöz a népek: *síraták őket, halotti tort ültek* (sīytamiš, yoylamiš). Már maga ez a hely rendkívül értékes költészettörténeti adat, mivel kétségtelenül megtudjuk belőle, hogy a kagánok holttesténél nemcsak halotti tort ültek, hanem *síraták, elsíraták őket, ami megint csak szertartás, tehát szöveg (és dallam!) nélkül nem folytatható*.

Nem is folyt, hiszen maga az orchoni felirat, Kül tegin dicső tetteinek, önfeláldozó élete történetének végére érve, *köbe vésvé közli az utókorral ezt a siratóéneket*. Én is mindjárt közlöm ezt a siratóéneket, ezúttal megint az ótürk szöveget is. Már jó eleve kijelentem: egyenesen csodálatosnak, de mégis természetesnek tartom, hogy irodalmunk első feljegyzett siratóéneke, az Ómagyar Mária-síralom pontosan azt a ritmust szólaltatja meg első sorában, amely Kül tegin siratóénekéből a harmadik sortól, a voltaképpeni siratóének kezdetétől fogva félreérthetetlenül, félreismerhetetlenül fülünkbe csendül. Az éneket még mindig Bilge kagán mondja, pontosan kapcsolódik az imént idézett részlethez az ordu védelméről:

inim Kül tigin kargák buldi
 özüm saqındım.
körür közüm körmäztäg,
bilir biligim bilmäztäg boldı.
 Özüm || saqındım.
 öd | tägrı || yasar
 kiši oylı | gop ölügli || törümiš
 inčä || saqındım.
 közdä || vaš | kalsär,
 [ätida?] köñültä || sīyt | kalsär,
 yanduru || saqındım,
 qatırdı || saqındım.
 iki šad || ulayü
 iniygünüm
 oylanım | bäglärim | budunum
 közı qašı | yablag | boldacı
 tip | saqındım

öcsém, Kül tegin nincs már köztünk
 sírok, kesergék.
 Szemem | szemlél || szemetlen | 4 (2 + 2) || 3
 értő | értelmem || értetlen | ámul 5 (2 + 3) || 3
 imígy || kesergék
 ég | rendel || üdöt 3 (1 + 2) || 2
 ember fiát | mend halálnok || teremté 4 (2 + 2) | 4 || 3
 folyton || kesergék. 2 || 3
 szemem || könny | marja 2 || 3 (1 + 2)
 zsigerem || sóhaj | tépi, 3 || 4 (2 + 2)
 mendéig || kesergék 3 || 3
 gyötrődve || kesergék 3 || 3
 A két sád || s velük, im, 3 || 3
 ifjabb véreim, 5
 fiaim, | vezérim | s népem is 3 | 3 | 3
 tönkre sírják | szemük, | szemöldjük 4 | 2 | 3
 így | kesergék 4 (1 + 3)

Tudjuk tehát — s ezzel át is lendültünk ősköltészetünk nyomainak kutatására a történelemben —, hogy nomád korunk fejedelmeit, Álmost, Árpádot, Szoltánt, Gyeücsát s még I. István korában is a meg nem keresztelt s megkeresztelt vezéreket *ilyen hősi énekekben magasztalták és ilyen sirató énekekkel gyászolták*. Ezek az énekek olyan régi emlékeit őrzik az ősi nomád kultúrának, hogy még obi-ugor egyezésre is bukkantam a Tonjukuk-felirat egyik verssorában. Újra és újra megcsodáltam ennek a versornak valóságízét és tiszta, költői hangját. Tonjukuk, visszatekintve küzdelmes és a hazának szentelt életére, s éppen hadjáratai nehéz napjaira emlékezve ezeket mondja:

„Türk népem miatt,
 éjjel nem aluvék,
 nappal nem nyugovék:
 ontottam piros vérem
 ontottam fekete veritékem.”

Milyen látó és láttató sorok: a fekete veriték nyilván nem azt jelenti, hogy a hadvezér fekete veritéket izzad ki. Magunk előtt látjuk a hadjárat porától vastagon belepett, gondterhelt

arcát s az ömlő veríték ezt a sötét port mossa el, és feketén szántja végig az arcot. Az osztják hősi ének szintén a hadjárat kavargásában vergődő fejedelemfiról beszél, akinek

„sok füstben dús fejről
mintha csak nyírhéjbödönből öntenék
fekete veríték görgedez...”^{16a}

Lám, sokszor ilyen éles körvonalakban rajzolódnak elének a nyomok, s ilyen időtlen messzeségbe vezetnek vissza a felvillanó emlékek...

*

A lovas nomád kultúra alkotásainak vizsgálata közben a magyar ősköltészet egyes nem is elmosódott nyomaira már rámutattunk, főleg népmeséinkben és gyerekjátékainkban. De hátra van még a nyomok kutatása a magyar verses- természetesen, elsősorban népköltészeti anyagokban. A nomád kultúrák műveinek tanulságai után másképpen látjuk az eddig már végignyomozott területeket is. Az elveszett magyar ősgestárol például annak ellenére, hogy keresztény papok latin nyelven foglalták írásba, feltételezhetjük, hogy ugyanúgy, mint „A mongolok titkos története”, át meg át volt szöve ősi pusztai életünk, nomád kultúránk emlékeivel, és megbecsült ősi mondáinkat bátran használta, torzítások, gyanúsítgatások és az énekesekre ontott gyalázkodások nélkül. Népünk bölcsességének és költői kedélye szülőtteinek, iratlan törvényeknek, magvas mondásoknak foglalata — valósággal nomád műveltségünk bibliája. Az észtek ősi mondái is említést tesznek egy ilyen könyvről, amelybe összegyűjtötték s gondosan lejegyezték az ősök minden bölcsességét, s ezt a könyvet láncra verve (mint később a bibliát) külön erre a célra épített pincében tartották. A Kalevipoeg-monda elbeszéli, hogy a nagy király, aki éppen a legjobb úton haladt a széthulló néptörzsek összekovácsolása felé, egy könyvnyelmi pillanatában lemondott erről a könyvről, amelyhez pedig népe boldogulása fűződött. Úgy látszik, a nomád ősgestáknak mindenütt az a sorsuk, hogy a soron következő társadalmi rend elpusztítsa őket, lehetőleg úgy, ahogy az ősmondák varázslói égették el vetélytársaikat: hogy egy szikra se szabaduljon ki belőlük, mert abból teljes egészében feltámadhat a láb alól eltett ellenség. *Ez a szikra azonban minden óvatosság ellenére többnyire elszabadul.*

Első fennmaradt krónikánk, Béla király jegyzőjének műve még mindig, akarva, nem akarva, a nomád hagyományokat követi, kénytelen azokból meríteni. Merít is, epikus énekekből is, de a neofita buzgalmával tüntetné el legszívesebben a kereszténység előtti világ valamennyi nyomát, emlékét.

A nomád szellemű történetírás hagyományait követve (ami egyébként ősi iráni és arab hagyomány), a száraz prózából át-átcsap verses formába, nyilvánvalóan ott, ahol epikus énekanyag áll rendelkezésére. Az ő korában az ilyen természetű anyagban még dúskálni lehetett, de ő csak saját célzatos, papi történetírásának céljaira használ fel *morzsákat*. Ezek is rendkívül becsesek lennének, de a *latin nyelv szelleme és a középkor kezdetén már kialakult verselési gyakorlat, főleg a gazdag sorvégi és belső rímek használata, teljesen eltorzítja ezeket a verses alakban átvett és ugyancsak versben visszaadott részleteket*. Márpedig az ősi költészetünkben sorvégi rímelés nem volt — ezt nemcsak az ismertett nagy nomád mongol és ótürk példák bizonyítják, hanem népköltészetünk ősenek vagy ősi hagyományokat követőnek felismerhető darabjai is. Első krónikánknak azokat a részleteit említtem itt meg, amelyeket mindnyájan jól ismerünk. Az első példa a honfoglaló vezérekről szól ilyenképpen:

„Omnes loca sibi acquirebant
Et nomen bonum accipiebant.”

Ezt a két sort Szabó Károly több mint száz éve lefordította, s ma is az ő fordításában idézik, annak ellenére, hogy már Arany megírta, hogy nem ez volt az ének eredeti formája. A krónika-

^{16a} Osztják hősének. Reguly A. és Pápay J. hagyatéka I. k. Közzéteszi: ZSIRAI MIKLÓS. Budapest, 1944. 20.

i ró dicséretére kell mondanom (szegényt, úgyszólván mindig szidjuk egyébként), hogy az éneket trochausban szólaltatta meg, ami közelebb áll a hangsúlyos magyar verseléshez, a szavak első tagján nyomatékos magyar beszédhez. A két latin verssor, nomád kultúra verselési hagyományaihoz híven így hangozhatott:

„Ők minden ott földet fogának
Örökös jó hírt magoknak szerének.”

„Et nomen bonum . . .” sorra ugyanis még az a megjegyzésem, hogy az ősmagyar költészetben és szócskával nem kezdődhetett verssor!

Így krónikásunk „bájos hungarizmusa”:¹⁶ „Tonsa capita cumanorum | mactabant tamquam crudas cucurbitas” ilyesféleképpen kívánczik magyar verssorokba:

„Vad kunok tar koponyáját
Vagdalták mint a nyers tököket.”

Ma is, mindig mély megdöbbenéssel olvasom a besenyő Tonuzoba és házanépe nomád harakirijének történetét Béla jegyzőjénél. A Tonuzoba név már magában véve is régi nomád hagyományokra mutat: a nemzetség totem állatának, a vadkannak a neve,¹⁷ mint Emeséé, a nőstény vaddisznóé. Amikor tehát boldog István királyunk az élet ígét hirdetve kereszteltetni kezdte a magyarokat, Tonuzoba Obád révénél feleségével és minden szolgálójával együtt elevenen eltemettette magát, tiltakozásul az új, idegen életforma felvétele ellen. Van-e a két világ összeütközésének megrendítőbb története ennél? No, erről aztán igazán énekeltek az egykorú regősök, nem kétséges, hogy Istvánnak vagy Tonuzobának dicsőségére-e. Béla krónikása felhasználja ezt a történetet, természetesen elriasztó és nem megindító példaként. Mivel Gyuláról szólva megismétli a Tonuzoba-történet két sorát: „Quod in fide esset vanus | Et noluit esse Christianus” — feltehető, hogy az *István korabeli epikus énekeknek már erre a fordulatra állandó sorai voltak*, amelyeket minden ilyen, lázadó vezérekről szóló énekbe beleillesztettek. Erre a latin versre is az érvényes, amit az előbbi latin sorokról már elmondottam: *sorzáró rímek ennek magyar eredetijében nem voltak, hanem csakis sorkezdő rímek*, egész szótagokra kiterjedő alliterációk, ahogy azt legrégebbi ilyen, versalakban megőrzött mondásunk mutatja:

Kebelében
kenyere
hátán a
háza.

Ennek a mondásnak már a tartalma is vándorlás tömör foglalatja, olyasféle mint „A mongolok titkos története”-nek ez a két verssora, szintén a nomád életről:

„Futó lovuk hátán hálnak
Fák lombja a födelük.”

A legrégebbi magyar versekben szembeszökően jelentkezik ez az egész szótagokkal történő alliterálás, ami voltaképpen sorkezdő rímelés. Nézzük, mit vallanak erről a kiolvasó gyermekrimusok:

*Hetfü hetibe, kedd kedvibe, szereda szeribe, csütörtök csűribe,
píntek pítvarába, szombat szobájába.* És egy másik — hogy a vasárnap se maradjon ki —:

¹⁶ Arany kifejezése (A magyar nemzeti versidomról).

¹⁷ Tonuzoba szó szerint: disznó-apa.

Vasárnap
 Vasra verik
 apádat,
 azután meg
 anyádat.

(Hogy milyen keserű emlékeket őriz ez a „versike”, annak a kibogozása ma már rendkívül nehéz. Az sem lehetetlen, hogy éppen a kereszténység ellen berzenkedő indulatok, a vasárnap templomi ünneplését elutasító magatartás büntetésének nyomai élnek tovább benne.)

De ne gondoljuk, hogy csak latin nyelvű krónikásaink verseiről kell leháтанunk az idegen műveltség és életforma torzító mázrétegét. Sokszor ugyanezt kell tennünk régi eredetű magyar közmondásainkkal, találós kérdésekkel és egyéb régi eredetű verses anyagainkkal. A torzító mázt leginkább a sorvégi rímek szükségességének érzése szülte, ami legtöbb esetben bőbeszédűvé teszi az egyébként tömör versmondásokat. Már Arany rámutatott¹⁸ találós kérdéseinknek idegen mintára történő ilyenféle felhígítására.

Arany nem vette, nem vehette észre, hogy a kifogásolt bőbeszédű betoldások kidobása után, amikor is eltűnik a sorvégi rímelés, az így meztelenre vetköztetett vers formája: sorkezdő alliteráció.

Legszébb ilyen találós kérdéseink, amelyek teljességgel megtartották régi verselésüket:

Uton	Míg él,	Vizen megy	Mihelyt
Uttfélen	Mindig fut,	Vírt	Meglesz
Urfiak	Holta után	Viszen.	Mindjárt
Ugrálnak	Mindig lop.	(Uszó ló, hátán	Megmar
(Békák)	(Lopótök)	ember)	Mihelyt
			Megmar
			Mindjárt
			Meghal (Szikra)

Béla jegyzőjét, Kézait, Turóczit sokszor átfésülték ősi költészetünk nyomainak kutatói. Mind a három krónikánkban többen észrevették régi epikus énekeink hústól megfosztott csontvázait.

Többen rámutattak „A fehér ló mondája” epikai énekszerű kerekdedségére, nem is Anonymus, hanem még sokkal inkább a Képes Krónika előadásában. A Képes Krónika egész XIII. fejezetéből kirajzolódik egy zárt epikus ének szerkezete, sőt ha a krónika szövegét kellő figyelemmel és megértéssel olvassuk, az epikus ének hangját és versformáját is ki tudjuk hallani belőle. Íme, Árpádra vonatkozó rövid részletének fordítása — úgy ahogy az én fülem az ősi magyar vers hangját és versidomát ki tudja érezni a prózára hígított latin szövegből:

„Árpád akkor,
 Állván hadai közt,
 Árjába Dunának
 Meríté kürtjét
 Menden magyarok színe előtt.
 Felfoháskodék
 Felső-Ég Atyához:
 Adnája nékiek
 Azt a földet
 Urunk isten
 Örökön örökké.”

¹⁸ „Merényi L.: Eredeti népmesék” című bírálatában.

A krónika világosan kimondja, hogy Árpád itt népének első főpapjaként vízáldozatot mutat be az istennek. Véleményem szerint itt arról van szó, hogy a krónikás el akarván tüntetni a *kettős fejedelemiség* nyomait, Árpádot nemcsak mint gyulát – hadvezért – szerepelteti, hanem ráruházza a legfőbb bírói és papi tisztet: a kündü tisztét is. A honfoglalás idején Kurszán – vagy ahogy Anonymus Árpád követévé lefokozva említi: Kusid – volt a magyarok kündüje, gyulája pedig Árpád. Miután Kurszánt a honfoglalás befejezése után megölték, az ő méltóságát is Árpádra ruházták. Éppen ennek az új helyzetnek történelmi igazolását kell látnunk a Képes Krónikának ebben a részletében. *Honfoglaláskori epikánk szerkezeti nyomainak jelentését e krónikákban a legtúlzóbb kritikusok sem próbálták tagadni.* Én azonban tovább akartam lépni, hátha lehetne a későbbi történeti munkákban valami nyomra akadni, amely ősi lovas nomádkultúránk töredékeit őrizi. És Bonfini művében csakugyan találtam egy mondatot, amelyből, amint olvasni kezdtem, mindjárt az orchoni feliratok levegője csapott meg. A Kül tegin-ről szóló, kőbe vésett énekekre kellett gondolnom, amelyek a hős mellett a hős lováról is megemlékeznek, s még azt is megtudjuk, hogy melyik csatában és testének melyik részén kapott sebet a ló. Az is különös, hogy amint Szent László lovának jellemzéséhez ér Bonfini: attól a mondatától kezdve tömegesen lépnek fel az alliterációk, sőt öt szóban *egész szótagra terjedő alliterációt találtunk.* Mindezek a jelek arra mutatnak, hogy Mátyás korában Szent László királyról még éltek olyan énekek („*adiiciunt aliqui*” – mondja Bonfini), amelyek a László harcairól szóltak és László lovának természetét is leírták. Bonfini mondta így hangzik: „*Adiiciunt aliqui equum Ladislai non tam viribus et pernecitate quam natura fuisse prestantem, quippe qui domini mandata tutum que mirifice observaret, cui mos etat hostem morsu calceque impetere, nunquam deserere dominum et in periculo maximo miram ingenii dexteritatem adhibere.*” (Mondhatná erre valaki, hogy a ló szerepeltetése Bonfini művében egyszerűen reneszánsz vonás. Dehát, ha ez igaz lenne, akkor *miért nem Mátyás lováról ad ilyen szép, eleven képet – hiszen az olasz történetíró Mátyást igyekezett igazi reneszánsz uralkodóként bemutatni!*) Megkíséreltem ennek a feltételezett énekrészletnek magyar nyelven való megszólaltatását olyan módon, hogy a latin szövegnek csak anyagát és alliterációs tendenciáját tartottam meg, de hangban, szellemben, verselésben a nomád – elsősorban a mongol és ótürk – költészet előtem ismert hagyományait követtem. Az ének tehát nagyjából ilyenformán hangozhatott:

László lovának
 Lába mint a szél,
 Teste erővel
 Teljes.
 Erejétől is
 Erkölcse nagyobb,
 Íme urának
 Intésit, parancsát
 Fűrkszve lesi,
 Fülét hegyezi.
 Ellenség
 Ellen
 Robogva
 Rontott,
 Rúgta patával
 Rontotta fogával.
 Véres csatában
 Verhetetlen vala,
 Viadalban végig
 Vigyáza urára.

Ez persze rekonstrukció. De éppen Mátyással kapcsolatban valóságos költői alkotást is fel tudunk mutatni. Azért írom így: „Mátyással kapcsolatban” és nem: „Mátyás korából”, mivel irodalomtörténészeink Riedl Frigyes óta vitáznak róla, hogy a vers a XV. vagy csak a XVI. században keletkezett-e. A „Mátyást mostan választotta” kezdetű versre gondolok, melyet Székely István 1559-ben megjelent *Chronicájában* közölt legelőször, azt állítván róla, hogy Mátyás királlyá választásakor, 1458-ban énekelték a pesti utcagyermekek. Én erősen hajlottam és hajlok még ma is a felé a felfogás felé, hogy ez a vers Mátyás korából való. Egyetlen súlyos ellenvetés érheti ezt a felfogást és pedig az, hogy verssorai olyan szabályos ritmusegységbe (4 || 4) rendeződnek, amit a XV. században még nem tartunk elképzelhetőnek. Ezzel szemben hadd említsem meg a Kalevala példáját: itt is az egészen ősi anyag teljesen szabályos nyolc szótagú, hangsúlyos verselésű sorokban maradt fenn. Egy ritmus szabályos egymásután következője nem okvetlen bizonyíték a régiség ellen — hiszen a Halotti Beszéd nem vers, és mégis mindjárt a kezdetén négy teljesen szabályos ritmusismétlést találunk:

Látjátok	3
Feleim	3
Szömtökkal	3
Mik vogymuk	3

Később ugyanez a ritmusegység ötször következik egymás után:

Kik ozuk?
Mü vogymuk,
Hogy és tü
Látjátuk
Szömtökkal.

És a Jókai-kódex (1430!) Szent Ferenc-legendáiból hány ilyen szabályos ritmusegységet idézhetnénk! Íme csak egy példa, a 4-es és 3-as tagolású ritmusra:

Várjatok meg	4
Engemet	3
Ez úton,	3
Elmegyek és	4
Prédikálok	4
Én hugimnak	4
Madaracskáknak	5

A Székely István feljegyezte ének mindenesetre *egyetlen versünk*, amely cáfolhatatlan erővel bizonyítja, hogy a *nomád műveltség énekszerzési, verselési hagyományai Mátyás korában — vagy egy századdal később — még elevenen hatottak*. Ennek a versnek mind a két versszakán *egyetlen* sorkezdő alliteráció vonul végig, ami még a legrégebb nomád versekben is ritkaság (két sorban még ráadásul 2–2-szer is halljuk a szókezdő *m* hangot, soron belül szereplő alliterációként). A rímelés nem jellemző e versre, az első szakaszban van ugyan két — talán akaratlan, talán szándékos — tompa ragrím, de a második strófa rímtelen. Ez ének szelleme keresztény, de verstechnikájának legsajátosabb vonásai a kereszténységet megelőző korból valók:

Mátyást mostan választotta
Mind ez ország királyságra,
Mert ezt adta Isten nekünk
Mennyszágból oltalmunkra.

A második versszak feljegyzett szövegében a sorkezdő alliteráció megromlott, ami ritmikailag romlással járt együtt. De ezen nem csodálkozhatunk, hiszen a versszerzésnek ez a nomád hagyománya a XV. és XVI. században már csaknem teljesen feledésbe ment. E versszak két sorának romlott szövegét könnyűszerrel kiigazíthatjuk: „Azért mi is választottuk” helyett: „Mi is azért választottuk”; „És örökre mondjuk: Ámen” — helyett: „Mindörökre mondjuk: Ámen” — mivel hangsúlyos verselésű soraink és szócskával nem kezdődhetek. A „Kiből Isten dicsértessék” sort nem tudom kiigazítani, mivel a „kiből” alak régebb mint a később használatossá vált „miért” szócska. A második versszak ezek szerint így hangzanék helyesen:

Mi is ezért választottuk,
Mint Istennek ajándékát,
Kiből Isten dicsértessék,
Mindörökre mondjuk: Ámen.

Ha mindezt fontolóra vesszük, jobban megértjük Csáti Demeter „Pannonia megvételéről” szerzett énekét, melyben az alliteráció egész szótagokra terjedő formájában sokan szójátékokat, a helynevek szellemeskedő magyarázatát látták, holott mindebben az ősi énekszerző hagyományok tisztelete nyilvánul meg.

„Kelem földén a Dunán el-keleánk,
Az Csekén ők csekének,
Az Tétémben el-feltetéánk.
Érden sokat ők értenek” stb. stb.

Egyébként ugyancsak ebben az epikus énekben csodálatosan szép, tiszta sorkezdő alliterációs részleteket találunk:

„Feldedet adtad fejér lovan,
És fivedet aranyos féken” — szerintem helyesen:
„Fivedet pedig aranyos féken”
— — — — —
„Hamar mind felkészülének
Harmad kevetet választának.”

*

Ha kimondjuk ezt a szót: ösköltészet, mindjárt a sámánok, a varázslók, a boszorkányok bűvös énekeire gondolnak, amelyek az énekest jó és rossztét szellemekkel: sötét természeti erőkkal kapcsolják össze.

A mongol, tatár, vogul, cseremisiz és lapp sámánok működéséről beszélgethetünk mai emberekkel, olvashatunk róluk akár napjainkban megjelenő könyvekből. A múltban — esetleg még ma is — használatban levő énekeikhez is hozzáférhetünk — egyeseket akár meg is hallgathatunk hanglemezzel vagy magnetofonszalagról. A magyar varázslókról annyit tudunk, hogy ősi nomád életünkben, de még a honfoglalás utáni korszakban is fontos szerepük volt — a félnomád törzsszervezet megszűnésével helyüket a keresztény papok foglalták el. A sámánkodás emléke még ma is él több nyelvi kifejezésben — sőt a modern orvosi terminológiában is megtalálható egy-egy ilyen ősi sámáni gyakorlat emléke, mint pl. ebben: „szélütés érte, szél érte.” A varázsló, a sámán (a boszorkány) egyik legfontosabb tevékenysége volt a széltámasztás. A varázsló otthon, kunyhójában révületbe esett, de lelke — a néphit szerint — kígyó vagy más állat képében repült a forgószélben, iszonyú gyorsasággal. Az ilyen szél érintésével hozták kapcsolatba a hirtelen beállt szívbénulást.¹⁹ Gyerekkoromból jól emlékszem még: édesanyám, ha valakire azt akarta mondani: „ez az ember szédült”, vagy: „rájött a bolondóra” — ezt

¹⁹ Kalevipoeg. 1960. 332.

mondta: „*Erre meg rájött a ré!*” Tehát vogul szót használt (vogulul réi ’melegség, isten heve, búvös álom’), olyan szót, amit nyelvészeink csak *-gal megjelölve mernek leírni, mint „részeg szavunk nálunk önállóan nem élő első tagját.” Ugyancsak otthon sokszor hallottam gyermekkoromban ezt a kifejezést: „ha nincs mit ennie, majd megfeji az ágast”. (Az ágas az az ág-bogas állvány, amire az edényeket rakják.) A nép szentül hitte rég, hogy a boszorkányok az ősi varázslók utódai, ha ollót vágnak bele az ágasba, tej folyik ki belőle. A magyarországi boszorkányperek jegyzőkönyveiből megtudhatjuk, hogy mi volt a mi varázslóink mestersége, persze egy olyan korban, amelyben társadalmi és anyagi helyzetük teljesen lezüllött, s oly mértékben üldözte őket a társadalom, hogy egyetlen feljelentés vagy gyanuok alapján már máglyahalálra küldték őket. Érdekes, hogy egyik pörben éppen az unokája elejtett szavai alapján fogtak pörbe egy öregasszonyt: „én tejet öttem, mert nagyanyámnak elég teje vagyon, ű elegend fej az ágasbul . . . az ollóval megpercenti, beléütvén az ollót . . .” Ugyanerről az öregasszonyról beszélt unokája, hogy dióhéjban jár át a Tiszán.²⁰ A boszorkányok sokszor maguk is dicsekedtek azzal, hogy ha megfognak egy fűvet, *az megszólal és elmondja : mire való.* Ugyancsak szerepelt a boszorkányperek anyagában, hogy a boszorkánysággal vádolt személy *érti a madarak s az állatok beszédét* — tehát csupa olyan vonás, amellyel népmeséink hőseinek nagy többsége dicsekedhetik. A boszorkánymesterség régen szülőkről gyerekekre szállt, így nyilván a mesterség gyakorlása közben mondott énekek is. Ilyen énekek nem állnak rendelkezésünkre. Bornemisza Péter 1578-ban elrettentésül kiadott nyolc ráolvasást — ez minden, ami ebből a rejtélyes körből ránk maradt. Ez az anyag, ha kevés is, mégiscsak feltár egyet s mászt előttünk, s a tartalmi elemeken kívül érdekes verselési tanulságokkal is gyarapítja ismereteinket. Minde-nekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy ezek a varázsigék *gyógyításra és nem rontásra való*k (jellemző a korviszonyokra, hogy a boszorkányperekben a gyógyítással való foglalkozás is a boszorkányság bizonyítékának számított!), ugyanúgy, ahogy a loáldozat bemutatásánál mondott vogul énekből is láttuk. *A vogul sámánéneknek semmi kapcsolata nincs a keresztény hittel, minden ízében ősi műalkotás.* A Bornemisza feljegyezte és kiadta ráolvasásokban össze-szövődtek az ősi nomád és az ellenük harcra kelt krisztusi tanítások — természetesen védekezés volt ez az egyeztetési kísérlet, ami meg is hosszabbította a sámáni gyakorlat életét jó néhány századdal. A „csúzról való báj” elmondja, hogy Urunk, a mindenható Isten az úton találkozik hetvenhétfele veres csúzzal, megkérdezi tőlük, hogy merre tartanak. Azt felelik: a földre, az emberekbe. Az Isten megtiltja nekik, hogy oda menjenek:

Hogy ezt hallá	2 2
Áldott Urunk Isten	4 (2 + 2) 2
Tük se mehessetek úgymond	
ez fekete föld színére	
az én áldottam testbe	
<i>teremtetem</i> <i>lélekbe</i>	4 3
tük is siessetek el	
a tenger szigetibe	
kegyetlen óriásoknak	
<i>szálas</i> <i>húsát</i> <i>szaggassátok</i>	4 (2 + 2) 4
<i>piros</i> <i>véret</i> <i>megigyátok.</i>	4 (2 + 2) 4

A szöveget én tördeltem verssorokba — e ráolvasás ősi eredetére vall az énekléssel összekapcsolt váltakozó ritmusa. De még szebb, finomabb költői színekkel teljes „az menyeléről” szóló és az alliteráció alkalmazásában is többet őrzött meg a régi énekszerzési elvekből. Szereplői: Jézus és Mária. Jézus lova lába megbotlott a Paradicsom kapujában, lába kificamodott:

²⁰ KULCSÁR ZSUZSA: Inkvizíció és boszorkányperek. Kossuth K., 1960. 106.

Lába megbotlék	2 3
Lába megcsökek,	2 3
Csont mene ki helyéből	4 3
velő mene ki helyéből	5 3 (2 + 3) 3
vér mene ki helyéből	4 3 (1 + 3) 3
Urunk ; isten lefüggeszté	4 (2 + 2) 4
az ő ; áldott szent fejét	4 (2 + 2) 3
szíve szomorodék	2 4
kedve könyörödék	2 4

Ez az ének már ritmikai tekintetben is sokkal tanulságosabb az előbbinél. Azonkívül, hogy tiszta 4 || 4-es ütembeosztású sort találunk itt, amelyet ugyancsak tiszta, dallamos felépítésű 4 || 3 (2 + 2 || 1 + 2) ütembeosztású sor követ — a 4 || 3-as sor ebben a rövid részben *háromszor fordul elő*, ami éppen ezekben a népi énekekben dallamossá és hajlékonyá finomodva az ómagyar Mária-siralom ritmikai alaphangját adja meg. Ugyancsak itt találkozunk a *Mária-siralmon kívül először* ilyen tisztán a 2 || 4-es sorokkal, méghozzá: kettő következik egymás után — a Mária-siralomban három:

Választ || világomtul
Zsidó || fiodomtul
ézes || örömmötül.

Egy harmadik bájoló versből („Az öklelésről”) csak egy mondatot idézek, amely azt mondja, hogy Krisztust a keresztre

„Vas ; szegvel || szegezék.”

Ez a sor már nemcsak ritmusában, hanem szövegében is egészen meglepő egyezést mutat a Mária-siralom e sorával:

„Vasszegekkel || veretel.”

Tehát a kereszténység előtti korokban kialakult, kifejlődött költői nyelv és ritmus bevonul a keresztény versszerzés világába, hogy az írott magyar vers mindjárt a legelső megjelenésekor teljes hajlékonysággal, költői erővel és zeneiséggel szólalhasson meg...

*

Az ősi dalokról szóló legelső tudósításunk több mint 800 éves: Walter bakonybéli szerzetes jegyezte fel Gellért püspök legendájában. Nem volt sok köszönet benne, mert egy mondatnyit sem mentett át az utókornak abból a dalból, amelyet az a magyar asszony énekelt éjnek évadján, miközben a kézimalmot hajtotta. De még csak a dal tartalmáról sem közöl velünk semmit a legenda szerzője. Ezt a nem létező dalt mégis úgy tartjuk számon, mint egyetlen ősi „munkadal”-unkat. Mindig nagy keserűséggel szoktuk emlegetni ezt a két keresztény papot, akik az asszony énekét hallva bölcs közhelyeket mondanak az emberi sorsról, ahelyett, hogy legalább annyit mondanának meg: miféle dal ez, miről szól, milyen a dallama. Úgy gyászoltunk e dal hiánya miatt egy századon át, mint amiatt, hogy „nincs naiv eposzunk”. E tanulmány írása közben azonban elélem került egy olyan népi eredetű vers, mely anyagában mindenestre nagyon régi, talán még annak a meg nem talált és mégis elvesztett „munkadal”-nak idejénél is régebből való. *Ez az egyetlen verses formában ránk maradt magyar népmese*. Címe: „A kicsi kigyó, a macska és a féreg.”²¹

A verset megtalálhatja bárki a Kisfaludy Társaság kiadásában megjelent csángó népmesék között. A mese hőse egy félárva fiú, a vásárlásra kapott fillérek egy részéért megvesz egy

²¹ HORGER ANTAL: Hétfalusi csángó népmesék. Bp., 1908.

agyonkínzott kismacsckát, egy kicsi kígyót és egy kis egeret. Ezeket felneveli otthon, egyszer aztán elindulnak négyesben a kígyó apjához. Tőle a fiú kígyótársa tanácsára a gyűrűjét kéri ajándékba. Varázsgyűrű ez, ennek a segítségével otthon pompás palotát varázsolnak elő, abban laknak. A fiú szerelmes a szomszédék lányába, azoknak is varázsol egy gyönyörű házat, s a lányt feleségül kapja. A lány titokban más szeret, s a vörös kapitányt. Az ifjú férjet felesége leitatja, kicsalja titkát, gyűrűjét elszedi, s a vörös kapitánnyal megszökik, s kívánságukra a gyűrű az óceán fölé varázsol nekik várat. A megcsalt legénynek állatai visszaszerzik a varázsgyűrűt, a kapitányt megnyuvasztják, a nőt kiteszik egy lakatlan szigetre, s ezzel a mese véget is ér. Lássuk most már, miféle vers ez a csángó mese, melynek egyébként prózai változatát is ismerjük,²² Bánffyhunyard közeléből, Kettesdről:

„Viszi haza a macskát,	4 (2 + 2) 3 (1 + 2)
Anyja jól megverte: ennek is kell enni	3 3 3 3
– Felit adom macskámnak ! iszē fiatal még !”	4 (2 + 2) 3 2 4
„Mindennap ētt a fiú azoknak ēs adott	3 4 4 2
Még maradt neki ēs. Felnōttek mind a hárman	3 3 5 (3 + 2) 2
Azt mondja a kígyó: – Menjünk el apámhoz”.	3 3 3 3

Ennyi idézet bőven elég ahhoz, hogy ezt a különös népi alkotást mint verset is, jellemezni tudjuk. Mindenekelőtt azt kell megjegyezmem, hogy a verses forma nem zavarja meg a mese közvetlen hangját, sőt talán még frissebb ez a hang, mint más meséinknél. Mindjárt a legelső olvasásra ezt a hangot, s az egész mese ritmusának hullámzását olyan természetesnek éreztem, hogy meg voltam győződve: a tartalom és forma, a történet és a verszene egyszerre, összefonódva született meg. Amikor ráakadtam a mese prózai változatára, még jobban csodálkoztam: hogyan tudta a vers szerzője ilyen remekül ritmusba rendezni ezt a jóízű, fordulatos történetet – olyan ritmusba, amely nem válik egyhangúan szabályossá. Az eddig tárgyaltak közül ez az egyetlen ritmusváltozat, amelyről pontosan meg tudom mondani: *hogyan született, mi hozta létre* ezt a nyugodt, de mégis kedves, játékos és magával ragadó ritmust. A vers lejegyzője ugyanis elmondja, hogy amikor 1899-ben ezt a mesét hallotta, először azt hitte, hogy ugyanolyan kötetlen formájú mese ez is, mint a többi mesénk, csak amikor a mesemondó néhányszor megakadt, mert eltévesztette a ritmust, s kijavította az elmondott sort, a gyűjtő akkor vette észre, hogy verses mesét hall. A mese keletkezéséről a mesemondó elárulta, hogy még suttyó legény korában hallotta először két öreg pürkereci csángótól, Móki Gyurkától és Szakál Istvántól. De még érdekesebb, amit a mesemondó a vers „felmondás”-ának körülményeiről elárult: „Móki Gyurka és Szakál István a havasi erdőkben *favágás vagy fűrészelés közben rendszeren a fejszecsapások vagy fűrészjárás taktusára mondták ezt a mesét, mégpedig felváltva, néhány szót vagy sort az egyik, és néhányat a másik.*” Látjuk tehát, hogy egyfelől: a vers ritmikájának kialakítása favágás és fűrészelés közben, e munkák ritmusát átvéve történt, másfelől pedig a kész verset munkájuk könnyítésére mondták fel, felváltva, mint a Kalevala-énekesek az ősi énekek verssorait, miközben mindig alkalom nyílik a rögtönzésre. Itt van tehát *irodalmunk egyetlen valószínű munkadala*, amely még arra is joggal tarthat számot, hogy méltassuk ott is, ahol ősköltészetünk nyomairól beszélünk...

Géza Képes

ON THE TRACES OF HUNGARIAN ANCIENT POETRY

Part II

After the Ugrian coexistence had been broken off – about the middle of the first millennium before our era – the Ob-Ugrian kins having lost all touch with the ancestors of the proto-Hungarians had turned to the North while the forefathers of the proto-Hungarians roam-

²² KOVÁCS ÁGNES: Kalotaszegi népmesék. II. 190.

ing on the steppes stretching west from the river Ural had been leading their nomadic equestrian life. Thousand years later after the Ugrian coexistence broken off the proto-Hungarians getting into the stream of the great migration had set out westward. On their new northern bleak settlements the Ob-Ugrians had been giving up step by step the great attainments of the Ugrian period, the horsekeeping, the material, technical and tactic advantages going with the equestrian nomadic culture. But the relics interwoven with miraculous fabulous colours of the days of yore have been preserved in their sagas of ancient origin even in our days. In order to display the real feature of the nomadic equestrian culture more exactly. Mr. Képes thoroughly examines into the life, views of the Mongols and Turks, two great nomadic conquering peoples of antiquity, the spirit and achievements of their poetry. These characteristics are in contact with the results of part of the study published before, with those of the examination into the Ob-Ugrians in more than one point. Such identical characteristics are the subjects and several formal elements of folkpoetry. The poems of mythic character recorded at the Voguls, sung at horse sacrifices are well eked out by the horse-praising songs of lyric nature thriving at the Mongols even in our days. On examining the parts in verse of "The Mongols' Secret History", the author generally makes an attempt, on one hand, to establish the proprieties of ancient nomadic versification thought by him valid also for Hungarian ancient poetry, on the other hand, he states the opinion, in connection with Temudjin (this is Jenghiz' name of youth), that cycles of sagas in verse had come into being in Jenghiz' life.

The proto-Hungarians, according to the data of the chronicles of Malalas and Theophanes had been found in the region of Maeotis as early as in 527 of our era. When the Avar rule on the area of the Mongolian Popular Republic of today had been overthrown by the Turks and an immense empire had been set up within a few decades: the clan system of the proto-Hungarians also got to the range of this powerful empire. We can talk about the coexistence of the western Turks and the proto-Hungarians lasting for almost two centuries the last period of which, as far as the beginning of the 9th century, passed off to the range of the Khazar Empire. The rebellious tribes of the Khazar Empire, the Kabars followed the Hungarians to the new country. The Turk Empire attained splendid results also in culture, the Hungarians within the range of the western Turks had a share in the splendid achievements of both the Turk management of war and policy and culture. The runic linguistic records of the western Turks are the inscriptions on monoliths erected at the banks of the rivers Orchon and Tola. As for these, Mr. Képes proves that they are inscriptions in verse, on the one hand, epic songs on immortalized heroes' exploits composed still in their life, on the other hand a dirge composed at the hero's death and sung at the funeral feast. As the Hungarians being in contact with the western Turks adopted the culture of this people e.g. its script, it may be supposed that songs similar to those immortalized on the stones along the bank of Orchon and Tola were composed and sung at the court of the rulers of the House of Árpád practically of Turk culture as far as István (Stephen) I, even for a long time after, interwoven with Christian colouring. Mr. Képes proves not only that those inscriptions are poems but also that certain parts, and a dirge preserved on one of the stones sound entirely like the Old-Hungarian Blessed Virgin Lament, their versification, too, being similar. Thus, after certain Vogul, Ostyak and Mongol parts in verse, it is in this dirge of the old-Turk inscriptions extant even in our days at the bank of Orchon and Tola that the author reveals the missing link of chain in the series leading to our first known literary record in verse, the Old-Hungarian Blessed Virgin Lament. But some of these missing links can be found also in the incantations in verse originating from the time before Christianity, but interwoven with Christian elements recorded and published by Péter Bornemisza in 1578, for deterrent, that likewise were not regarded as verses so far.

From the point of view of the development of ancient belief and ancient social forms Mr. Képes examines the material of Hungarian folktales, old nursery rhymes and popular riddles in verse and among them, regarding Hungarian ancient poetry, comes across several conclusive details, even complete works, too. Thus e.g. he treats of two groups of a Hungarian folk tale type according to one of which the father of the hero of tale was bear, according to the other was a white horse, he thinks them to be the advanced Hungarian survivals of the ancient Vogul *por* and *mös* fratrics. In one of the "Csángó Népmesék" (Csángó Folktales) the author finds the labour song, unique so far in the Hungarian folkpoetry. He examines the oldest Hungarian epic song by a known author, entitled „Pannonia megvételéről" (On the Occupation of Pannonia) (1526) from which he points to some interesting characteristics relating to the Hungarian ancient poetry.